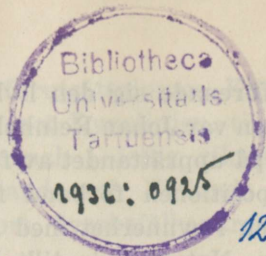

ESTICA
A5385

A 5585

Est. A

Estland under det stora nordiska kriget och det svenska östproblemet

av

Hendrik Sepp.

Den östeuropeiska frågan hade redan under 150 år varit ett aktuellt internationellt problem, då det stora nordiska kriget utbröt 1700. Lösandet av denna fråga krävde de största ansträngningar av de stater, som omedelbart berördes av den, ansträngningar, vilka kunde verka revolutionerande även på staternas inre förhållanden. Så t. ex. slogs Rysslands ekonomiska organisation sönder under det nordiska kriget och de åtgärder, som måste vidtagas, bidrog starkt till att skärpa de ryska böndernas ofrihet.

I början av 1600-talet hade Sverige kunnat genomföra en fördelaktig lösning av de östbaltiska problemen. Under senare delen av 1500-talet fingo jämte Sverige även Polen, Ryssland och Danmark fäste i det östbaltiska området mellan Finska viken och Dyna, varvid av de rivaliserande makterna först Ryssland sattes ur spelet, och därefter under 1600-talets första årtionden Polen och i mitten av detta århundrade Danmark. Från och med 1600-talets senare del intog Sverige, som engagerat sig i lösandet av andra frågor, en defensiv hållning i de östbaltiska frågorna, medan Ryssland framträdde som anfallande makt. Danmark hade uppgivit sina östbaltiska planer, då de slesvig-holsteinska och skånska problemen togo dess krafter i anspråk, och även Polen hade måst avstå från tanken på en erövring av det östbaltiska området. Då 1699 ett förbund ingicks mellan tsar Peter, August och den danske konungen låg detta icke så mycket i den polska republikens intresse som i Augusts, vilken också började kriget mot Sverige. I förbundsfördraget hade de allierade makterna beslutat, att i händelse av seger Livland och Estland skulle tillfalla August och Ingermanland och Karelen tsar Peter. Med dessa

Föredrag vid sjätte nordiska historikermötet i Stockholm 1935, här omarbetat och starkt utvidgat.

planer förenade sig den livländska oppositionen. Själén i denna opposition var Johan Reinhold Patkull, vilken mer än någon annan arbetat på upprättandet av förbundet mot Sverige. Den livländska adelsoppositionen förband förverkligandet av sina planer med Polen och i synnerhet med August II och hans efterföljare som regenter. Naturligtvis tilltalades denna opposition mera av decentralisationen i Polen, som gav adeln ett betydande inflytande, än av det autokratiskt styrda Ryssland, vars barbariska regeringsmetoder voro väl kända. I Sveriges östbaltiska provinser hade den sverigefientliga oppositionen sina flesta anhängare bland den jordägande adeln i Livland, vilken under reduktionen råkade i en mycket häftig kamp med centralregeringen, medan åter de tysk-baltiska officerare som tjänade i den svenska armén ej voro influerade därav. Denna senare kategori gjorde emellertid en omorientering senare, då efter nederlaget vid Poltava Sveriges försvarskamp i de östbaltiska provinserna tedde sig utsiktslös. Krigshändelserna i Livland, Estland, Ingermanland och östra Finland 1700—1704 utgöra ett viktigt avsnitt i det nordiska kriget, icke blott i vad detta omedelbart berörde dessa provinser utan även med hänsyn till den allmänna utvecklingen under detta krig. Det var under denna period, som tsarens trupper förbereddes till det slutliga avgörandet.

Enligt 1699 års fördrag skulle tsaren erhålla Ingermanland och Karelen. Men redan under de första krigsåren uppstod oenighet mellan tsaren och August i fråga om krigföringen. Peter försökte erövra Narva, vilken stad enligt överenskommelsen skulle tillhöra August. Överhuvud sökte tsaren sätta sig i besittning av de större hamnstäderna, till vilka Narva hörde. Narvas och Västingermanlands erövring hade naturligtvis också avgjort Östingermanlands och Nevalinjens öden. Det svåra nederlaget vid Narva år 1700 visade, att tsarens armé ännu ej var tillräckligt utbildad för ett öppet fältslag med svenskarna. Detta och flera andra förhållanden medverkade till att tsaren efter fördraget i Birsén i krigföringen blott spelade en sekundär roll. Redan sommaren 1701 blev emellertid det i Birsén ingångna fördraget rörande krigsoperationerna kullkastat genom Augusts nederlag, Karl XII forcerade Dynalinjen och Kurland besattes. De till Augusts hjälp sända ryska truppstyrkorna måste draga sig tillbaka till huvudarmén vid Pskov; därigenom stärktes denna. Endast Ingermanlands erövring återstod nu som närmaste aktiva krigsmål för

tsaren, och härför fanns det vissa förutsättningar. Kung Karl sände, när han drog bort i riktning mot Dynalinjen, till landets skydd Wolmar Anton von Schlippenbach i östlig riktning mot den anryckande fienden. Ingermanlands och Finlands försvar leddes alltså av Abraham Cronhjort, överbefälhavare för den finsk-ingermanländska armén.

För att kunna genomföra Ingermanlands erövring utan störande moment, var det nödvändigt för tsaren att först göra den Schlippenbachska armén kampoduglig. Ginge företaget i Livland lyckligt skulle detta betyda fria händer för tsaren i Ingermanland. Ryssarna ryckte fram från Pskov mot Livland i början av september 1701, varvid de till en början hade framgång vid Röpina, men sedan slogos tillbaka genom Schlippenbachs segrar vid Cassaritz och Rauge. Resultatet av ett nytt angrepp av Scheremetjew i slutet av detta år blev Schlippenbachs nederlag vid Errastvere, varför den senare blev tvungen att gå tillbaka från Errastvere till Sangaste (Sagnitz). Ryssarna förhärjade där- efter trakten söder om Tartu. Tsaren hoppades nu genast kunna sätta sig i besittning av Nevalinjen. Enligt hans mening borde man genast erövra Nöteborg, varvid man skulle använda sig av mera utbildade och erfarna truppstyrkor. Under senvintern 1701—1702 kunde företaget dock ej utföras. Först sedan Schlippenbachs armé 1 juli 1702 vid Hummelshof lidit ett avgörande nederlag, efter vilket den ej kunde repa sig, och sedan Livland systematiskt utplundrats beslöt tsaren att börja Ingermanlands erövring. Förberedelser härtill hade vidtagits under plundringståget i Livland. Från Ladoga trängde Peter Apraxin in i östra Ingermanland. Cronhjort drog sig först tillbaka i västlig riktning och senare under Nöteborgs belägring över Neva. Från Novgorod ryckte en tämligen talrik armé mot Nöteborg. Denna fästning kapitulerade i oktober 1702. Till följd av det dåliga höstvädret och på grund av att belägringsartilleriet blivit odugligt måste realiserandet av den övriga delen av ryssarnas operationsplan uppskjutas till nästa år. I början av 1703 års fälttåg gick vid snösmältningstiden från Novgorod en stark armé längs Volchovfloden, södra stranden av Ladoga och Neva till Nyenskans. Artilleri och ammunition fördes sjövägen och på floderna. I början av maj erövrade man Nyenskans. Ungefär vid samma tid gick en andra rysk armé under befäl av Nicolai von Werden mot Jama (Jamburg) i Västingermanland. Sedan Nyenskans fallit,

tågade på tsarens befallning även Scheremetjev till Västingermanland och Koporje. Såväl denna fästning som Jama föllo i ryska händer i maj månad. Tsaren innehade nu Ingermanland och därmed även Nevalinjen. Han var mycket tillfredsställd med Nöteborgs och Nyenskans erövring, som för Ryssland öppnade vattenvägen till Finska viken, dit han sände tidigare på Ladoga byggda fartyg. Härigenom lades grunden till en rysk örlogsflotta. För detta ändamål såväl som för säkrandet av Nevalinjen var det nödvändigt att grundlägga en befästad ort vid Nevas mynning. Redan i maj månad 1703 påbörjades Petersburgs grundläggning. Något senare grep man sig an med befästningsarbetena i Jama, vilken fästning skulle möjliggöra försvaret av Västingermanland, men varest man också ville skapa en stödjepunkt för angreppet på Narva. När på sommaren 1703 Jama befästes, stod i närheten en rysk armé, från vilken då och då mindre truppavdelningar detacherades för att plundra i Narvas omgivning. För att försvara Narvas och Tartus provianteringsmöjligheter ägde på hösten 1703 Scheremetjevs plundringståg rum i Nordost- och Centralestland. Det ryska kavalleriet härjade i Virumaa (Wierland), Järvamaa (Jerven) och i Tallinns omgivning, ödeläggande godsens och byarna. Den stränga vintern 1703—1704 bröt in. Narva låg alltjämt inom de från Jama kommande ryssarnas plundringsområde. Det för Estland och Livland hårda året 1704 stod för dörren. Tsaren hade för avsikt att erövra Kexholm och Viborg, och i Livland och Estland åter Tartu och Narva, i första rummet det senare. Förutsättningarna för genomförandet av tsarens planer voro de bästa. Karl XII stod med huvudarmén långt nere i Polen. Schlippenbachs fältarmé i Estland och Livland var svag, Cronhjorts trupper i Finland otillräckliga. I Estland och Livland fanns ej tillräckligt med förråd för att tillfredsställa proviantera fästningarna. Isförhållandena omöjliggjorde tillförseln utifrån. På befallning av tsaren avskars tillförseln sjövägen till Narva av Peter Apraxin, som av tsaren kommanderades från Jama till Narvafloden med fotfolk och kavalleri. Från Pskov skickade tsaren tämligen tidigt Scheremetjev, huvudsakligen med infanteri för att belägra Tartu. Peter själv drog från Petersburg till Kexholm för att sätta sig i besittning av denna fästning redan innan Narva hade erövrats. Han fick emellertid från den vid Narvaflodens mynning stående Peter Apraxin det oroväckande meddelandet, att den svenska flottan visat sig

vid flodens mynning, och att det vore att befara, att Schlippenbach skulle försöka undsätta Narva landvägen med proviant och trupper. Tsaren avbröt genast fälttåget mot Kexholm. Trupperna sändes snabbt till Narva, och där började man att på allvar innesluta fästningen. Tartu föll i juli månad i ryssarnas händer, och Narva delade i augusti Tartus öde. Genom dessa erövringar var trakten kring Pskov och Ingermanland skyddad för svenska företag från Livland och Estland. Ingermanland var också säkrat från sjösidan. Peter tog också Retusaari i besittning, lät befästa denna ö och lade grunden till Kronslott. Därigenom förhindrades svenska flottan att löpa in i Nevafloden och hota Petersburg.

Härmed var det första avsnittet av kriget i de östbaltiska provinserna till ända. Tsaren hade uppnått de mål han föresatt sig och fått fritt tillträde till Nevalinjen och Finska viken. Det var den ingermanländska perioden av det nordiska kriget i de östbaltiska provinserna. Under denna period förlorade Sverige landområden med stor betydelse för Sveriges östbaltiska försvarssystem. Förbindelsen landvägen mellan Estland och Finland var avbruten, vilket var så mycket farligare som Ryssland nu hade en örlogsflotta. En framtida rysk erövring av Finland hade underlättats. Betydelsen av den ingermanländska perioden är härmed icke uttömd. Genom Narvas och Tartus erövring hade tsaren fått viktiga stödjepunkter för uppnåendet av definitiva resultat i Estland och Livland.

Under denna ingermanländska period reorganiserades den ryska armén grundligt. De trupper, som stått vid Narva 1700, hade icke haft mycken erfarenhet och de hade saknat större reguljärt kavalleri. Under de följande åren växte det reguljära kavalleriet i styrka, och det fick också god övning i kriget mot Estland och Livland. Även infanteriet och artilleriet förbättrades. För den ryska armén i dess helhet hade fälttåget mot Finland och de östbaltiska provinserna och i all synnerhet striderna i det estniska området varit en god skola. Under den ingermanländska perioden tillkom också en rysk flotta på Peipus och Ladoga liksom Rysslands första högsjöflotta. Den senare växte år från år.

Det var andra gången under ett sekel, som krigen på det östbaltiska området orsakade en militärorganisatorisk omvälvning. Hertig Karl av Södermanland hade redan under kriget mot Polen 1601 i Pärnu börjat den svenska arméns nyorganisation efter

nederländska förebilder, ett arbete, som framgångsrikt fullföljdes av hans geniale son Gustav Adolf.

Även om Livlands och Estlands erövring under de första krigsåren ännu ej ingick i Peters krigsmål — provinserna skulle ju tillfalla August — var dock det estniska området av stor betydelse vid lösandet av det ingermanländska problemet. Man måste nämligen under operationerna i Ingermanland vara skyddad från anfall i ryggen. Av denna orsak nedslogs grundligt den svenska armén i Estland och förhärjades dessa provinser, för att fästningarna där ej skulle få proviant.

Under det nordiska krigets första år i Estland och Livland och i all synnerhet sedan den svenska huvudarmén tågat bort från Livland, i juli 1701 forcerat Dynalinjen och besatt Kurland, blevo de lokala försvarsproblemen brännande. Redan år 1700 uppsattes i de nämnda provinserna åtskilliga truppavdelningar, vilka dels förstärkte garnisonerna, dels användes till andra uppgifter. Förberedelserna, tillskapandet av dessa truppavdelningar, togo sin början redan tidigt på året. I varje krets uppsattes ett regemente. Ursprungligen voro de avsedda att utgöra ett första försvar vid fientliga infall i landet. Senare måste man emellertid till följd av omständigheternas tvång använda dem även i fältarmén och i garnisonerna.

Dessa nya truppavdelningar hade nationell karaktär; i det estniska området voro de rekryterade bland esterna och estlands-svenskarna och i södra Livland bland letterna. Under det att den svenska huvudarmén drog vidare mot Polen, vilade från och med 1701 Finlands och det östbaltiska områdets försvar på de inhemska folken, varvid emellertid starka finska trupper kämpade i Estland och Livland. Sveriges östbaltiska folk måste 1701—1704 ensamma kämpa mot den ryska armén. Tyvärr organiserade man dessa truppavdelningar alltför sent och under trycket av den förvirring, som rådde, när fienden brutit in i landet.

Nationella truppavdelningar, om vilka man vet, att de också fått militär utbildning, framträda i estniska historien i större utsträckning först vid början av det nordiska kriget. Senare under den ryska tiden försvinna de, och när den ryska armén rekryterade estniska soldater bildade dessa aldrig mera några nationella truppavdelningar. Om dessa nationella avdelningar bibehållits, och om de fått till uppgift försvaret av hemlandet, skulle detta ganska kännbart ha bidragit till att utveckla den

estniska nationella samhörighetskänslan. Oaktat dessa trupper rekryterats först sedan kriget brutit ut, och trots att deras utrustning, vapen- och ammunitionsförråd ofta voro påfallande bristfälliga, gjorde de sin plikt med verkligt hjältemod; så höll t. ex. vid Tartus försvar år 1704 Pölsamaas och en av Tartumaas bataljoner stånd, ännu när ryssarna, efter att ha skjutit bresch i muren, med utvalt manskap gingo till storms mot staden. Tartus dåvarande svenske kommandant, överste Karl Gustav Skytte, skattar i sin dagbok högt deras ståndaktighet.

Konung Karl XI:s projekterade agrarreformer, av vilka en del redan genomförts, hade väckt stora förhoppningar hos folket, vilket politiskt och särskilt socialekonomiskt hade lidit oerhört. Folket är förväntansfullt och aktivt. Man far med båtar till Sverige för att träffa konungen, man reser till Riga för att söka upp de svenska statstjänstemännen och tala om sin nöd. Reduktionen, genom vilken den härskande överklassen förvandlades från godsens ägare till deras arrendatorer, kunde ej heller förfela sin verkan. De latent krafterna bröto spontant fram även vid folkbildningens spridning. Nya testamentet översattes till syd-estnisk dialekt, Stahls handbok kommer ut i ny upplaga. Läskonsten utbreddes förvånande hastigt. Genom hela perioden går en ström av manlig, urkraftig handlingslust. Genom de bibliska berättelserna får folket för första gången en inblick i det historiska skeendet, även om det här gäller ett helt främmande folk. Den svåra hungersnöden och det nordiska kriget med sina gränslösa lidanden nedslå emellertid folkets spirande förhoppningar. Svält, krig och hemska farsoter tvinga befolkningen att under 1700-talets svåra ekonomiska förhållanden återgå till sin passiva väntan på befrielsen, som den endast kunde tänka sig genom Sveriges förmedling.

Sålunda skulle i Östbaltikum Estlands och Lettlands socialpolitiska närmande till Sverige ovillkorligen ha stärkt befolkningens mod och samhörighetskänslan med Sverige. Uppkomsten av denna samhörighetskänsla är det påtagligaste beviset för estniska folkets tacksamhet mot den svenska tiden¹).

¹) Se närmare M. J. Eisen, En svensk kung i estniskt folkminne, *Svio-Estonica* 1935. O. Loo rits, Det nordiska kriget i estnisk folktradition, *Svio-Estonica* 1935. Den svenska messianismen har H. Sepp närmare undersökt i uppsatsen: Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust

I Estland och Lettland var den inrepolitiska och sociala utvecklingen i färd med att taga en ny riktning. Grunden till denna hade lagts av Gustav Adolfs reformer, och Karl XI:s reformer hade fört den vidare och lagt den på bredare basis; medan Gustav Adolfs reformer i första rummet voro administrativa, blev under Karl XI:s tid brytningen med härvarande förhållanden betydligt mera avgörande, administrationen byråkratiserades i långt högre grad än under Gustav Adolfs tid. Av särskild betydelse härvidlag var, att denna byråkratisering kom att sträcka sig till de grenar av administrationen, som berörde förhållandet mellan bönderna och godsens arrendatorer; den bröt feodalismens välde, i det den band folkets stora massa, bönderna, närmare samman med huvudlandet.

Nordiska krigets följder voro också mycket kännbara och direkt ödesdigra för svenska staten. Under krigets första år (1701—1704) hade de svenska besittningarna fått mottaga svåra slag: ryssarna hade erövrat och besatt Ingermanland; Estland och Livland saknade naturlig gräns i öster; invånarna i de ockuperade områdena ledo svårt av de ömsesidiga fientligheterna; man var icke säker till liv och lem; de av ryssarna erövrade städernas, särskilt Tartus, öde var mer än hårt. Denna sistnämnda stad befann sig nästan i belägringstillstånd (1704—1708) och dess förbindelser med omnejden voro till ytterlighet försvårade. Lidandets mått var rågat, då invånarna år 1708 deporterades till Ryssland.

Stora och ytterst betydelsefulla historiska frågor höllo på att avgöras, och vågskålen lutade åt Rysslands sida.

Upprepade gånger hade för Sverige viktiga intressen stått på spel öster om Östersjön vid Ladogasjön, Nevan och området söder därom²⁾). Området kring Ladoga och Nevan hade mycket stor betydelse för Sveriges försvar. De strategiska och ekonomiska intressena kunde man kombinera med politiska och nationella moment. Utifrån dessa sistnämnda synpunkter kunde det tyckas

ja suusõnaline ajalooline traditsioon rootsi-aegseist ajaloolisist isikuist ("den muntliga historietraditionenens karaktär och den muntliga historietraditionen om svensktidens historiska personer"), *Eesti Kirjandus* 1923.

²⁾ Se även: Hendrik Sepp, Bidrag till Ingermanlands historia under 1600-talet, *Svio-Estonica* 1934, densamme: Inkerin tapahtumat v. 1701—1703 ja niiden vaikutus Suomen ja Viron historiaan, *Historiallinen Aikakauskirja* 1934, Nr. 2.

lockande för Sverige att förvärva området kring såväl Ladoga som Onegasjön ända fram till Vita havet.

Den finske forskaren Jaakkola har fastställt dessa områdens stora ekonomiska betydelse, särskilt just deras, som bebos av vadjafolket och vepsfolket, d. v. s. områdena söder om Olhavafloden och Bjelooserosjön. Vikingarna, som hyste stort intresse för handelspolitiskt betydelsefulla områden, trängde en gång in här. Naturligt nog måste detta område längre fram intressera Sverige, som hade erövrat Viborg och därmed även lagt under sig Västskarelen, vilket naturliga förbindelse med Finska Viken gick från Vuoksenfloden över Viborg. Under medeltiden förmådde Sverige icke helt framflytta gränsen varken till Ladoga eller till Nevan, först Gustav Adolf lyckades därmed. Gustaf Adolf kunde verkligen med full rätt glädja sig åt en strategiskt viktig erövring, när Stolbovafreden hade förenat Kexholms län och Ingermanland med Sverige. Strategiskt men särskilt ekonomiskt hade det ovillkorligen betytt större säkerhet om även det av svenskarna ockuperade Novgorod tillsammans med Ladogasjöns östra strand samt områdena kring Onegasjön och Bjelooserosjön fram till Vita havet hade förenats med Sverige. Vita havet hade först under 1500-talets andra hälft kommit att få betydelse för världshandeln, i det den spelade en viktig roll för den ryska exporten. Hansans och Livlands städer hade nämligen lagt allvarliga hinder i vägen för engelsmännens förbindelser med Östbaltikum och Ryssland via Estland och Lettland. Då de ej heller via Danzig och andra preussiska städer kunde komma i förbindelse med Ryssland, hade de öppnat en ny förbindelseled med detta land över Norra ishavet och Vita havet. Engelsmännen upprätthöllo över Archangelsk — om man icke räknar med den korta perioden av direkt handel med ryssarna i Narva (1558—1581) — en stadigvarande förbindelse med Ryssland, vilket för dem var desto fördelaktigare som ryska staten hade monopol på de viktigaste import- och exportartiklarna och konsekvent gynnade engelsmännen, vilka drogo stora fördelar av den ryska handeln. Engelsmännens framträngande i Vita havet hade också minskat Östersjöns betydelse för den östeuropeiska handeln. Engelsmännen, som alltid voro mycket känsliga, när det gällde deras handelsintressen, stodo också vid fredsslutet i Stolbova på ryssarnas sida, då de själva voro särskilt intresserade av att den norra handelsvägen ej skulle spärras för

dem och den direkta handelsförbindelsen med Ryssland på så sätt avbrytas. Englands konkurrenter om den östeuropeiska handeln, holländarna, stodo däremot vid den förberedande diskussionen om det ovannämnda fredsfördraget på svenskarnas sida för att med Sveriges hjälp kunna skydda och befordra sina mycket livliga handelspolitiska intressen vid Östersjön.

Efter Gustaf Adolfs tid blev intresset för områdena kring Onegasjön, Vita havet o. s. v. svagare. Ännu under Karl X Gustafs tid figurera de under de fredsförhandlingar, som föregingo freden i Kärddla (Kardis). Men i Sverige hade då andra problem trätt i förgrunden, nämligen de, som stodo i samband med politiken söder om Östersjön, och vidareutvecklandet av det strategiska och ekonomiska programmet i öster sköts åt sidan. Man var fullständigt tillfreds, om man i öster kunde behålla de positioner, som Gustaf Adolf vunnit.

När tsar Peter år 1700 började krig med Sverige, hade han i tankarna arvet från fäderna, Ingermanlands och Kexholms län, som förr hade hört till Ryssland. Ur Moskvas synpunkt hade dessa områden både politisk och ekonomisk betydelse. Men fastän Rysslands tillträde till Östersjön betydde ett militärt uppsving för detta land och den ryska imperialismens uppblomstring, så blev Östersjön ännu icke fullt ekonomiskt utnyttjat.

För Ryssland betydde det en ny stor ekonomisk vinst, då Katarina II erövrade det bördiga Ukraina och flyttade rikets gräns fram till Svarta havet. Likväl hade Östersjön sin stora betydelse för den ryska ekonomiska politiken, oaktat norra och mellersta Ryssland genom Peters krig blevo utarmade.

Peters våldspolitik och merkantilistiska strävanden gjorde på ett par decennier slut på Archangelsks betydelse för den ryska utrikeshandeln. Dess tyngdpunkt flyttades till Petersburg, varigenom Östersjön kom att spela en större roll för Rysslands export- och importhandel. Peter hade grundlagt Petersburg vid Nevans sumpiga mynning, där det omgavs av ett ännu glest bebyggt uppland. Med samma järnvilja, som han, utan hänsyn till tusentals människoliv, grundlagt Petersburg och sörjt för dess vidare utveckling, lät han gräva kanaler, som förenade Petersburg med Volgas flodområde, och möjliggjorde därmed även transporten av tyngre och billigare varor till Petersburg.

För Östbaltikum voro allvarliga problem av såväl militär som

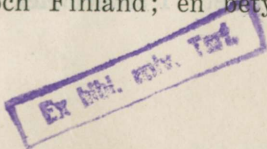
ekonomisk art förbundna med Nevaområdet. Under århundraden hade man försökt lösa dem. Sverige hade likväl aldrig lyckats lösa dem i hela deras vidd, så att både de strategiska och ekonomiska intressena blivit tillgodosedda. Visserligen hade Gustaf Adolf med sina segrar ernått en strategiskt lämplig gräns, men om Sverige hade erövrat områdena öster om Ladoga samt området kring Onegasjön och därifrån till Vita havet, skulle det ha gjort Ryssland helt beroende av sig såväl militärt som ekonomiskt. Sveriges intressen söder ut stodo emellertid hindrande i vägen, likaså landets glesa bebyggelse och ringa ekonomiska bärkraft. En försvarande omständighet, när det gällde en konsekvent genomförd politik i öster, var även de stora avstånden.

Den geniale Axel Oxenstierna insåg mycket riktigt, att Sverige i öster behövde en andra huvudstad och utsåg därtill Narva. En sådan lösning av det svenska östproblemet skulle säkerligen ha betytt det svenska väldets upplösning i två stater, Sverige och Östbaltikum. Inom den svenska statens organism hade redan omständigheternas tvång närmast Finland, Estland och Livland till varandra i organisationen av ett gemensamt försvar.

Under krigen i slutet på 1500-talet måste Sverige för att bevara Estland och fullborda erövringen därav förse landet med män och livsmedelsförråd och så var fallet även flera gånger senare. Genom omständigheternas tvång inträffade detta även under de första åren av det nordiska kriget; som vi redan förut sett hade Finland, Estland och Livland varit tvungna att ensamma försvara sig mot angreppen österifrån. Längre fram, när Ryssland genom Peters reformer blivit starkare, hade Sverige ej mer möjlighet att försvara sina positioner i Östbaltikum. Med hänsyn till det svenska östproblemet skulle det också ha varit synnerligen betydelsefullt, om till Sveriges östliga områden hade hört Estland och Livland, som kunde fått ungefär samma socialpolitiska struktur som rikets övriga delar med undantag av Sveriges tyska provinser.

Sverige var liksom många andra av Europas stater en makt, till vilken hörde flera olika folk, svenskar, finnar, lappar, ester, letter, ingrer och tyskar.

Frågar man sig, vilken etnisk sammansättning, som ur den svenska statens synpunkt hade varit den rationellaste, måste man först taga i betraktande huvudbeståndsdelarna. Sammansättningens grundelement voro Sverige och Finland; en betydelsefull

roll med hänsyn till Östersjöns behärskande och försvaret spelade dessutom de i Östbaltikum söder om Finska viken belägna estniska och nordlettiska områdena. För befästandet av Östersjöväldet voro även de tyska provinserna synnerligen betydelsefulla. Men genom de tyska provinserna blev Sverige ideligen indraget i den västeuropeiska storpolitiken, vilket fordrade mycket stora kraftansträngningar från Sveriges sida. Dessutom bestod dessa provinsers befolkning av tyskar, vilka med blodsband voro förenade med det stora tyska folket söderut, där kejsarens överhöghet var föga mer än formell, medan den verkliga makten låg i händerna på de olika småstaternas regenter. Bland dessa olika furstendömen började redan vid denna tid Brandenburg träda fram som mäktigare än de andra; Sverige fick vid Fehrbellin (1675) ganska bittert erfara dess växande kraft.

Man kan också fråga sig, vilken politik, som för Sverige var den mest krävande, östpolitiken eller sydpolitiken. Kriget i söder krävde ovillkorligen den större kraftansträngningen. Här måste man strida med kvalificerade krafter, däremot kunde man ekonomiskt utnyttja operationsområdet. För kriget i öster behöfde man icke så förstklassiga krafter, likväl berodde även här överlägsenheten på bättre utbildat manskap. Nackdelarna i detta senare krig voro de stora avstånden, de dåliga vägarna och framför allt den dåliga utrustningen. Endast ett samförstånd med Danmark hade givit svenskarna friare händer i öster. Men förhållandet mellan Danmark och Sverige hade med tiden blivit sådant, att något dylikt redan av psykologiska skäl var otänkbart. Mera framsynta politiker som den svenske statsmannen Johan Gyllenstjerna och den danske Jens Juel insågo mycket riktigt nödvändigheten av en skandinavisk entente, men denna samförståndstanke fick icke på grund av traditionens makt och det dåvarande politiska tillståndet slå rot och läggas till grund för realpolitiska betraktelsesätt.

Det nordiska krigets utbrott betydde en skärpning av de politiska problemen i såväl söder som öster. På båda hållen mötte Sverige svåra motgångar. Sverige tvingades långsamt tillbaka från Tyskland till Skandinavien, i öster förlorade det Estland och Livland samt Ingermanland och sydöstra delen av Finland, senare även återstoden av Finland, en betydande del av det svenska riket. I stället fick det definitivt behålla Skåne.

REFERAAT.

Eesti Suure Põhjasõja ajal ja rootsi idaprobleem.

Põhjasõja sündmusil 1700—1704 Eesti- ja Liivimaal ning Ingeris on erilisel suur tähtsus. Lüüasaamisest Narva all a. 1700 toibus Vene aegapidi. Kuid Rootsi peavägede lahkumise järel Liivimaalt avanes tsaar Peetril soodus võimalus oma esialgse sõjakava teostamiseks, nimelt Ingeri vallutamiseks.

Sõjategevus Ingeris moodustabki kesksema tähtsusega lüli Põhjasõja käigus Ida-Baltikumis 1701—1703 ja alles siis, kui Ingeri vallutatud, anastab tsaar Peeter Tartu ja Narva, et seega kindlustada oma positsiooni Neeva jõe liinil. Tulemusrikas sõda annab tsaarile võimaluse reorganiseerida põhjalikult Vene sõjaväge. Ida-Baltikumi kaitse neil aastail lasus Rootsi riigi Ida-Baltikumi rahvastel. Põhjasõja ajal moodustati eesti rahvuslikud väeosad, millede edaspidisel arengul oleks olnud tingimata suur mõju eesti rahva enesetunde arendamisel, ja Rootsi aja lõpu reformide säiludes ja edasi arenedes oleks eesti rahvuslik iseteadvus hakanud õige hoogsalt arenema.

Vene sissemurdmisega Neeva jõe liinile sai Rootsi seisukoht Ida-Baltikumis tunduva hoobi. Rootsi riigil oli tendentse oma võimu arendamiseks Ida-Baltikumis alates XIII sajandist soome sugu rahvaste elualadel Neeva-Volhovi-Äänisjärve-Valgjärve-Valgemere aladel, mis oleks teinud tugevamaks Rootsi riigi positsiooni Ida-Baltikumis ja mis oleks ka oluliselt Rootsi riigi etnilist ja riiklikku struktuuri muutnud, kuid suurprobleemid lõunas pidurdasid Rootsile ida probleemi arendamist, kuna aga Põhjasõjas sai Rootsi võim saatuslikult valusa hoobi just idas.

Äratrükk „Akad. Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatust 1936.“
Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaanne.

K. Mattieseni tr. o./ü., Tartu 1936.

ESTICA

A-5585